

УДК 332: 330.342: 338.24.

Т. В. Мірзодєєва,
викладач кафедри менеджменту організацій,
Київський національний торговельно-економічний університет

МОНІТОРИНГ ТРАНСФОРМАЦІЙ РЕГІОНАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Розглянуто детально основні складові терміна "моніторинг". Визначено моніторинг трансформацій регіональних соціально-економічних систем.

The basic constituents of the term "monitoring" are considered in detail. Monitoring of transformations of the regional socio-economic systems is certain.

Ключові слова: державне управління інструменти, механізми, моніторинг, регіон, ризик, соціально-економічна система.

ВСТУП

Проведення ефективної національної політики у пріоритетних сферах соціально-економічного розвитку, застосування сучасних механізмів та інструментів державного управління неможливо без надійного зворотного зв'язку, інформаційного забезпечення спостережень за процесами розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасні дослідження достатньо широко розкривають теоретичні проблеми соціально-економічних трансформацій. Існує певна сукупність теорій і концепцій, які залежно від об'єкта, предмета та завдань включають різні погляди на трансформаційні процеси. В транзитології мають значні наукові здобутки такі українські науковці, як О. Амоша, Б. Буркинський, З. Варналій, Б. Гаврилишин, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, І. Лукінов, С. Мочерний, Ю. Пахомов, В. Черняк, А. Чухно, російські вчені, зокрема: Л. Абалкін, Є. Гайдар, С. Глазьев, А. Мартинов, В. Мау, Р. Капелюшников, Ю. Ольсевич, В. Черковець, Є. Ясін, іноземні вчені: А. Aslund, L. Balcerowicz, B. Chavance, J. Stiglitz, D. Kaufman, J. Kornai, J. Sachs, G. Kolodko, J. Sapir.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— розглянути детально основні складові терміна "моніторинг";

— визначити моніторинг трансформацій регіональних соціально-економічних систем.

РЕЗУЛЬТАТИ

Термін "моніторинг" широко використовує українське законодавство: станом на середину 2007 р. цей термін застосовувався в 9720 нормативно-правових актах України, у тому числі 161 законі, 254 указах, 1146 постановках і розпорядженнях Уряду. Юридична енциклопедія визначає: "Моніторинг (англ. Monitoring — контроль, від лат. monitor —

той, хто попереджає, застерігає, радник, консультант) — регулярне спостереження за станом природних, технічних і соціальних процесів з метою їх оцінки, контролю та прогнозування... Порядок проведення моніторингу регулюється відповідними правилами. Інформація, отримана за допомогою моніторингу, кладеться в основу рішень, що приймаються державними органами, політичними партіями, громадськими організаціями тощо." [5, с. 764]. У національній нормативно-законодавчій базі існує значна кількість визначень термінів "моніторинг". Найбільш часто у базове законодавче визначення терміна "моніторинг" включаються слова (у різних відмінках): 1) "діяльність" (платіжні системи, внутрішній фінансовий моніторинг); 2) "система спостережень" (ветеринарна медицина, освіта, моніторинг земель, моніторинг міжнародної технічної допомоги); 3) "контроль" (медичний моніторинг) чи "нагляд" (випробовування ліків); 4) "процедура спостережень" (ветеринарна медицина, державний аудит); 5) "процес" (карантин рослин); 6) "сукупність заходів" (фінансовий моніторинг); 7) "нагляд та облік" (використання радіочастотного ресурсу). Також надається визначення видів роботи з інформацією: а) збирання, оброблення, зберігання (у деяких випадках: збереження чи архівування) та аналіз (радіочастотний моніторинг); б) збирання, оброблення, передавання, зберігання та аналіз (моніторинг аграрного ринку, моніторинг геологічного середовища). У деяких випадках додається функція "прогнозування" (моніторинг лісів, антикорупційний моніторинг, моніторинг фінансових операцій, соціально-гігієнічний моніторинг).

Український вчений Побурко Я.О. звертає увагу на дві відомі концепції, що пояснюють сутність моніторингу. За першою моніторинг включає в себе спостереження, оцінку і прогноз стану середовища і є складовою управління. Друга визначає моніторинг як систему спостереження, контролю, оцінювання і управління. Він зазначає, що, хоча розглядати моніторинг і управління ізольовано недоцільно, з

цього не впливає, що моніторинг повинен включати в себе систему управління. Побурко Я.О. вважає, що система управління певним процесом включає моніторинг стану відповідного явища і є необхідним елементом, на основі якого приймаються управлінські рішення. При цьому система моніторингу соціально-економічного стану регіону визначається, як "організована на засадах реалізації статистичної місії, потреб забезпечення соціально-економічної політики держави, задоволення інформаційних потреб конкретних користувачів сукупність показників, на основі порівняння значень яких, здійснюється оцінка стану і розвитку явищ і процесів, що відбуваються у регіонах" [1; с. 32].

Узагальнюючи визначення моніторингу у національному законодавстві та науковій літературі, можна сформулювати наступний термін: Моніторинг (monitoring) — інформаційна діяльність, яка спрямована на задоволення інформаційних потреб суб'єктів управління з обробки інформації в системах моніторингу щодо сукупності визначених (затверджених) характеристик (параметрів) об'єктів моніторингу (предметів, систем, процесів, явищ). Державний моніторинг — інформаційна діяльність, що здійснюється уповноваженими на це органами (посадовими особами) у відповідній сфері діяльності у відповідності до встановлених законодавством та іншими нормативними правовими актами компетенцією.

Розглянемо більш детально основні складові наведеного терміна "моніторинг". 1) Ціль та задачі моніторингу визначаються потребами суб'єкта управління стосовно забезпечення ефективного управління у відповідній предметній галузі. У функціональному значенні моніторинг є одним з інструментів управління, який забезпечує здійснення контрольних функцій суб'єктом управління. Оскільки управлінський контроль невід'ємно пов'язано з обробкою інформації, зазначена діяльність має всі ознаки інформаційної діяльності. На відміну від оцінювання, моніторинг спрямований на відстеження динаміки змін (процесуальної складової). 2) Для виконання цієї мети суб'єкт управління використовує відповідну інформаційну систему — систему моніторингу, в якій суб'єкти інформаційних відносин здійснюють обробку моніторингової інформації відповідно до встановленого порядку доступу до інформації в системі. 3) Найважливішою функцією інформаційної моніторингової діяльності є превентивне визначення та затвердження сукупності характеристик (параметрів) об'єктів моніторингу (предметів, систем, процесів, явищ) — тобто створення інформаційного продукту у вигляді відповідної моделі об'єкта моніторингу, яка забезпечує релевантне (цілям управління) відображення якостей об'єкта моніторингу. Зазначене завдання релевантної вибірки характеристик об'єкта моніторингу є складною науковою проблемою, оскільки динаміка об'єкта спостереження має складний багатовимірний характер. Тому одним з принципів моніторингу є досягнення такого рівня абстракції описання об'єкту моніторингу, який забезпечує релевантну для цілей управління його модель. 4) Другою за значенням функцією суб'єкта управління є затвердження процедурної складової системи моніторингу: процедур, правил та критеріїв оцінювання всієї сукупності характеристик (параметрів) об'єктів моніторингу. Результатом виконання цієї функції є законодавче затвердження програми моніторингу у вигляді сукупності завдань, що дозволяють реалізувати основні цілі моніторингу із залученням відповідних засобів та систем в заданих межах об'єкту спостереження на визначеному часовому інтервалі.

Погоджуємось з Побурко Я.О., який зазначаючи, що задачі моніторингу соціально-економічного стану і розвитку

регіону визначаються пріоритетами державної політики, включаючи: регіональну, структурну, транскордонну, соціального захисту, фінансово-бюджетну політику тощо, визначає шість основних функцій соціально-економічного моніторингу регіону: 1) результати оцінювання соціально-економічної діяльності у їх порівнянні зі станом у попередній період; 2) результати оцінювання соціально-економічної діяльності у їх порівнянні зі станом у сусідніх регіонах та у країні в цілому; 3) результати оцінювання соціально-економічної діяльності у їх порівнянні зі станом, що заданий програмами і планами; 4) результати оцінювання соціально-економічної діяльності у їх порівнянні зі станом, що може класифікуватися як євростандарт; 5) оцінювання впливу чинників на результати соціально-економічної діяльності; 6) оцінювання перспектив і наслідків результатів соціально-економічної діяльності [1, с. 16]. Разом з тим слід враховувати, що в роботі аналіз обмежується — по-перше, статистичними спостереженнями; по-друге — оцінюванням соціально-економічного розвитку регіону. Зазначене, безперечно, є дуже важливим, але ускладненим для застосування у підході до розгляду трансформційних регіональних соціально-економічних систем (СЕС) та соціально-економічних криз, що мають нелінійну природу та характер розвитку. Тому, на наш погляд, більш придатне застосовувати для цих систем разом з моніторингом компаративний метод порівнянь. Це узгоджується з раніше цитованою думкою Побурко Я.О. стосовно єдності та відокремленості моніторингу та управління.

Під регіональним моніторингом будемо розуміти спеціальну постійно діючу систему статистичної звітності, збору і аналізу соціально-економічної інформації, проведення додаткових інформаційно-аналітичних обстежень (опитування населення і т.п.), оцінки та діагностики стану та тенденції розвитку регіональних проблем. Основне завдання моніторингу — створення надійної і об'єктивної основи для проведення регіональної політики та адресної державної підтримки.

Під категорією "територіальний моніторинг соціально-економічних процесів" можна розуміти систему і процес спостереження, оцінки, аналізу і прогнозу економічної і соціальної обстановки, що складається на території (за ходом і характером зміни) [2, с. 45]. Моніторинг є тривалим спостереженням за об'єктом, з метою порівняння параметрів по відношенню до часу початку спостереження і складання прогнозу, про його можливу поведінку в майбутньому.

Одним з методів такого порівняння є нормативне завдання області (точки) найкращих значень (з множини систем, що розглядаються), або визначенню цільових параметрів кінцевої мети трансформації конкретної СЕС. Через те ступінь наближення поточних координат СЕС до цільових значень можна вважати мірою (коефіцієнтом) трансформації системи, що досліджується. Відповідно до теореми Піфагора максимальна можлива відстань для двовимірного простору в одиничному квадраті, сторони якого пересікають вісі координат у точках, що дорівнюють по модулю одиниці, буде дорівнювати $2\sqrt{2}$. Для одиничного куба тримірного простору це значення дорівнює $2\sqrt{3}$, для N-мірного — $2\sqrt{N}$. Для запобігання нелогічності співставлення кращого з значенням нуль, потрібно відняти отримане значення від одиниці: краще значення коефіцієнту трансформації буде наближатися до одиниці, погане — до нуля. Відповідно, коефіцієнт розраховується за формулою 1 [3, с. 11].

$$K = 1 - \frac{|T, A|}{2\sqrt{N}} \quad (1),$$

де: T — точка, яка побудована за нормованими по-

казниками системи; А — точка, що побудована за кращими чи цільовими параметрами

Завданням такого моніторингу є не тільки спостереження, але і накопичення фактів. Моніторинг — інструмент спостереження і аналізу динаміки соціально-економічного розвитку території, початкова ланка в системі "моніторинг — аналіз — корегування стратегії — досягнення заданого стану (динаміки соціально-економічних показників)" [4, с. 5], він виконує два основних завдання із: 1) збору фактів, що характеризують соціально-економічні процеси на території; 2) аналізу і інтерпретації соціально-економічної інформації. Об'єктами територіального моніторингу є адміністративно-територіальні одиниці, предметом — сукупність соціально-економічних процесів і явищ, які відбуваються в їх межах. Виділяють наступні комплексні напрями територіального моніторингу: екологічний; економічний; медико-біологічний; суспільно-політичний; соціальний (зокрема — демографічний); науково-технічний.

Головною метою моніторингу соціально-економічних процесів є збір, вивчення і підготовка інформації для ухвалення і аналізу економічних рішень на різних рівнях управління. Моніторинг повинен мати цільову спрямованість інформаційних процесів і максимальну об'єктивність висновків, що формулюються на кожній стадії обробки даних. Моніторинг відрізняється: 1) цільовим характером спостереження з орієнтацією на виявлення тенденцій і локальних змін, можливостей виникнення несприятливих та ризикових ситуацій; 2) інтегрованим обліком соціальної, економічної і індивідуально-психологічної інформації; 3) об'єднанням спостереження, накопичення і аналізу не тільки кількісних, але і якісних даних, а також інтерпретацією різних видів результатів обробки даних; 4) широким застосуванням комп'ютерних методів обробки і представлення інформації.

Моніторинг соціально-економічних процесів відрізняється від аналізу господарської діяльності предметом, метою і методами дослідження. Економічний аналіз вивчає економічні і фінансові аспекти діяльності об'єкту, а моніторинг соціально-економічних процесів охоплює і соціальні процеси, враховуючи взаємозв'язок соціально-економічних і психологічних процесів. На відміну від аналізу господарської діяльності, який був базою підготовки та виконання планів, моніторинг соціально-економічних процесів орієнтовано на широкий клас прийняття управлінських рішень. Він є інструментом узгодження інтересів з реалізації стратегії територіального розвитку, основою консолідації територіального соціуму. Методика економічного аналізу була спрямована на оцінку відхилень показників діяльності суб'єкта господарювання від планових, що затверджено вищестоящими органами. Моніторинг соціально-економічних процесів забезпечує не тільки фіксацію і з'ясування причин відхилення фактичного стану від нормативного, але і всебічний аналіз самого нормативного стану як підсумку роботи учасників процесу ухвалення рішень.

Сучасні умови вимагають діагностики територій, виявлення депресивних і критичних територій, визначення найбільш ефективних форм і методів державної підтримки їх розвитку. При обмеженості державних ресурсів це привело спочатку до програмного буму (як інструменту бюджетної допомоги), а потім, за неможливості фінансування і реалізації всієї сукупності державних цільових програм в повному об'ємі, до певної дискредитації самого програмно-цільового методу. Зміна ситуації потребує інвентаризації реальних і потенційних загроз економічній безпеці на національному і територіальному рівні, ве-

дення в методіку оцінки порогові (критичні) значення індикаторів соціально-економічного положення. Фокусування уваги на питаннях вирівнювання соціально-економічного розвитку територій — перш за все шляхом "підтягування" депресивних і відсталіх територій до певного рівня вимагає формування принципово нової системи територіального моніторингу. Тому методичні питання оцінки по виділенню і вивченню різних видів територій набувають особливого інтересу і практичної цінності.

Оцінювання є зіставленням реального об'єкта з ідеальним (зразком, еталоном, стандартом, нормою) та включає: 1) суб'єкта із своїми цінностями; 2) об'єкт з певними характеристиками; 3) предмет оцінки — зв'язок між цими характеристиками; 4) "базовий" об'єкт з еталонними характеристиками; 5) дію — процес порівняння. Суб'єкт моніторингу, вирішуючи певну задачу, задає ціннісну орієнтацію та визначає критерії оцінки. В даному випадку оцінюється соціально-економічна ситуація чи діагностується стан територій. Визначення критерію орієнтує на релевантний відбір оцінюваних характеристик регіонального стану і показників, що їх характеризують.

Характеристика стану регіональної системи здійснюється за допомогою індикаторів (нормованих показників — душевих, питомих і ін.) чи аналізу сукупності індикаторів. Оптимальний перелік індикаторів повинен: 1) мати обмежену кількість індикаторів; 2) відображати відповідні параметри соціально-економічного стану території; 3) бути репрезентативним, здатним відображати параметри повно і адекватно, в просторі і в часі (фіксація як статичних індикаторів, так і динаміки ситуації за допомогою індексів); 4) бути методично коректним — із значеннями індикаторів, впорядкованими по одному вектору; 5) структурно витриманим — без сильних диспропорцій щодо кількості і якості індикаторів з вибраних позицій.

ВИСНОВКИ

Отже, існування специфічних трансформаційних станів потребує формування та реалізації адекватної національної політики, гнучких стратегій управління цими процесами. На засадах критичного аналізу існуючих підходів теорії транзитології зроблено висновок, що сукупна методологія управління трансформаціями не охоплює повністю всі його аспекти, не враховує нелінійність процесів реформ і особливості трансформацій систем, що мають свої закономірності історичного розвитку, зокрема статичні, кінематичні та динамічні.

Література:

1. Моніторингові оцінювання складних соціально-економічних явищ розвитку регіону / Під ред. Побурко Я.О. — Львів, Ін-т регіон. дослід. НАН України, 2006. — 306 с.
2. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / За ред. Ф.М. Рудича: Навч. посібник. — К.: Парл. вид-во, 2002. — 327 с.
3. Сундук А.М. Економічна безпека України в регіональному вимірі: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.10.01 / НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. — К., 2006. — 20 с.
4. Шипілова Л.М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України: Автореф. дис. канд. політ. наук: 21.01.01 / Ін-т пробл. нац. безп. — К., 2007. — 20 с.
5. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол. Ю.С. Шемшученко (голова ред.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 2001. — Т.3: К—М. — 792 с.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2009 р.